

українські перспективи / під заг. ред. О.В. Овчарук. – К., 2004. – 111 с.

8. Формування в учнів естетичного ставлення до природи в контексті середовищного підходу до освітнього процесу в школі I ступеня / Г.С. Тарасенко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. – Випуск 41 /

Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ Нілан ЛТД, 2014. – 468 с.

9. Якименко С.І. Формування світогляду молодших школярів на основі використання історико-географічних знань. / С.І. Якименко: Етнос. Культура. Нація. Дрогобицький державний педагогічний університет. – Випуск 2. – Дрогобич, 2001. – С. 137–141.

УДК 371.4

МОВА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Капітан Н.О., викладач
кафедри українознавства

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

У статті окреслено наукове осмислення феномену рідної мови та порушено проблему розуміння співвідношення функцій української мови, які впливають на формування особистості. Здійснено спробу довести, що мова є одним із найголовніших способів духовно-морального збагачення. Проаналізовано функції мови – комунікативну, виховну, когнітивну, експресивну, естетичну та ін. Розглянуто роль мовної культури як одну з найважливіших у структурі загальної культури.

Ключові слова: *рідна мова, культура особистості, мовна культура, формування культури особистості, функції української мови.*

В статье обозначено научное осмысление феномена родного языка и затронута проблема понимания соотношения функций украинского языка, которые влияют на формирование личности. Сделана попытка доказать, что язык является одним из главных способов духовно-нравственного обогащения. Проанализированы функции языка – коммуникативная, воспитательная, когнитивная, экспрессивная, эстетическая и т. д. Рассматривается роль языковой культуры как одна из важнейших в структуре общей культуры.

Ключевые слова: *родной язык, культура личности, языковая культура, формирование культуры личности, функции украинского языка.*

Kapitan N.O. LANGUAGE AS A FORM OF CULTURAL IDENTITY FORMATION: FUNCTIONAL ASPECTS

The paper outlines the scientific interpretation of the mother language phenomenon and rises the issue of understanding the correlation between the functions of the Ukrainian language, which influence the formation of a personality. An attempt is made to prove, that language is one of the main means of spiritual enrichment. The functions of language are analyzed, in particular: communicative, educational, cognitive, expressive, esthetic, etc. The role of the language culture as one of the major aspects of general culture is considered.

Key words: *mother language, personality culture, formation of personality culture, functions of the Ukrainian language.*

Постановка проблеми. Теоретичне осмислення ролі мови у формуванні культури особистості бере початок з моменту виникнення мови як системи символів і знаків. Довгий час українські мовознавці в епіцентр своїх досліджень ставили мову як засіб спілкування, залишаючи поза увагою її соціокультурні функції. Зміна напрямів дослідження такого феномену, як мова спостерігається з кінця ХХ століття не лише серед лінгвістів, а й серед фахівців інших галузей. Значна кількість теорій щодо ролі та функцій мови в культурному становленні

суспільства та кожної особистості зокрема засвідчує важливість наукового осмислення феномену рідної мови, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження – осмислення феномену рідної мови; аналіз співвідношення функцій мови, які впливають на формування культури особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні українські вчені В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко наголошують, що «поза культурою ні про

яке оновлення суспільства, становлення державності, впровадження демократичних відносин не може бути й мови. Лише культура збагачує народ загальнолюдськими цінностями, прилучає людину до творчості, виховує в ній господарсько-ділові та морально-етичні якості. Саме тому розвиток культури має розглядатися так само, як і економіко-політична проблематика» [1, с. 49]. У цьому сенсі ми розглядаємо роль мовної культури як одну з найважливіших у структурі загальної культури.

У контексті нашого дослідження слушним є визначення поняття «мова», яке подане у «Лінгвістичному енциклопедичному словнику»: людська мова як певний клас знакових систем та етнічна мова – конкретна знакова система, що використовується у певному соціумі, у певний час і на певній території розповсюдження [13, с. 604–607]. У нашій роботі «рідна мова», «етнічна мова», «материнська мова» та «українська мова» є тотожними.

Українська мова посідає провідне місце не лише в навчанні, а й у повсякденному суспільному житті. Її вплив є беззаперечним, оскільки щодня, за словами сучасного мовознавця О. Радченка, мова «виявляється за допомогою сили» [18, с. 142]. Проте ще у свій час великий мислитель В. фон Гумбольдт зауважив, що мова у житті людини є не лише інструментом впливу чи формою втілення людських потреб, а й духовним життям людини, оскільки функції мови є «організмом духу так само, як будова м'язових волокон, коло кровообігу, розгалуження нервів – організмом тіла» [11, с. 365]. Отже, слова вченого є підтвердженням того, що мова – суспільне явище, без якого неможливе існування людства, а також це спосіб повсякденного життя. У цьому контексті слушною є думка сучасних лінгвістів Н. Непійводи та В. Чуріни про те, що знання мови як у побутовому житті, так і в професійній діяльності потрібне «не як сукупність правил, а як культура співжиття в суспільстві, картина світобачення, засіб формування і самовираження кожної особистості» [15, с. 9–11]. Про те, що мова є духовною «оселею буття» та «житлом людської сутності» писав і німецький філософ М. Гайдеггер [7, с. 49]. Отже, споконвіку мову вважали ознакою духовного життя людини, яка безпосередньо бере участь у житті та формуванні кожної особистості. У новаторській концепції українського педагога В. Сухомлинського духовна сутність рідної мови виявляється незамінною основою формування особистості з моменту її народження до глибокої старості. На думку вченого, рідна мова – основа духовної

цілісності людини. Мовну культуру В. Сухомлинський вважав дзеркалом духовної культури людини [23, с. 202–212]. Процес вивчення мови – це не лише загальноприйняті правила та норми, а й процес навчання мисленню, позитивному сприйманню світу, засвоєння морально-етичних законів. Отже, істинно людське буття, а не фізіологічне існування, за дослідженнями означуваних вчених, можливе лише з використанням мови, оскільки вона є не лише засобом обміну інформацією між людьми, а й способом духовного збагачення.

Швейцарський лінгвіст ХХ ст. Фердинанд де Соссюр виокремив 2 головних модуси існування мови – мову і мовлення [22, с. 23], які утворюють єдиний феномен людської мови. Мовлення – це реалізація мови як системи знаків. Німецький філософ та психіатр Карл Ясперс писав про те, що індивід «існує лише в комунікації з іншими; комунікація – це життя людини серед людей» [27, с. 139–140]. Проте дослідження ХХ – ХХІ ст. підтвердили, що цих двох категорій (мови і мовлення) недостатньо для розуміння сутності мови як засобу спілкування, оскільки комунікація – це основа свідомості людей, їхнього пізнання, суспільного буття, а також будь-якої взаємодії людей. У цьому контексті слушною є думка автора праці «Комп'ютерна лінгвістика» Б. Городецького, який вважає, що індивід реалізовується в соціумі через комунікацію, проте не можна забувати, що «її джерелом є мислення, яке також зароджується у процесі комунікації» [8, с. 15]. У зв'язку з цим постає проблема розуміння співвідношення функцій мови, у яких можна виявити вплив української мови на формування особистості.

Функцій мови, які виокремлюють сучасні мовознавці, є немало. Беззаперечно, що кожна з них має вплив на особистість, проте ми проаналізуємо ті, які вважаємо найголовнішими у формуванні культури особистості.

У генетичному аспекті *комунікативна функція* є первинною стосовно інших, оскільки ще в дитячому віці індивід засвоює рідну мову через мовлення. «Мовлення як засіб спілкування відіграє одну з найважливіших ролей у житті людини: за його допомогою реалізується фундаментальна потреба в обміні думками, інформацією між людьми – це засіб самовираження, потужний вплив на аудиторію» [19, с. 82]. Оригінальні ідеї щодо реалізації мови через комунікативну функцію висвітлив філософ, літературознавець і мистецтвознавець М. Бахтін. Особливістю його концепції є аналіз «мовленневих актів» через поняття «іншого». Вчений розглядав текст крізь призму

діалогу, він вважав, що способом взаємодії свідомостей є діалог, оскільки взаємодія зі світом культури відбувається у процесі бесіди. Для М. Бахтіна «слово хоче бути почутим, зрозумілим, таким, що отримало відповідь, і знову відповідати на відповідь, і так до нескінченності. Воно вступає в діалог, який не має смислового кінця (але для того чи іншого учасника може бути фізично обірваним)» [4, с. 297]. Індивід може побачити себе зі сторони як частину людського суспільства лише через іншого індивіда, таким чином стати членом «великого світу». Але «оскільки саме так я сприймаю себе у повсякденній реальності, то це моє буття зумовлене спілкуванням з іншими людьми» [4, с. 41–42]. Отже, для М. Бахтіна «бути – означає спілкуватися», «бути – це бути для іншого й через нього – для себе».

Про комунікативну як одну з найважливіших функцій мови пише професор, доктор філософських наук Л. Дротянко: «Найважливішою умовою функціонування мови є наявність суспільних відносин, міжособистісної комунікації в усіх сферах суспільного життя. Комунікація є джерелом зародження, розвитку, трансформації мовних засобів, які виражають зміст і форми вияву культури певного суспільства на певному історичному етапі» [12, с. 5–9]. Мова, реалізуючись у комунікативній функції, є основою для культури певної спільноти, а отже – для культури особистості. В. фон Гумбольдт, високо оцінюючи роль мови у спілкуванні («Сутність мови виявляється в самому акті її відтворення» [9, с. 70]), вважав її чимось більшим, ніж просто засобом комунікації: «Мова – це не просто засіб спілкування, вона – вираження духу і світогляду мовця і спілкування» [9, с. 118]. У зв'язку з цим виникає потреба в аналізі функцій мови.

Важливою для розуміння мови як соціального явища є когнітивна функція, оскільки мова є невід'ємним складником пізнання і відіграє важливу роль в осмисленні світу. Результатом різних виявів когнітивної функції мови стає формування мовної картини світу, яка суттєво відрізняється у різних етносів та культур. Великий мислитель В. фон Гумбольдт розкривав сутність мови з погляду діалектичної єдності її комунікативної та когнітивної (гносеологічної) функцій. Вчений зіставляв мову з духом народу, ввівши нові для мовознавства та філософії поняття «духовна сила народу» та «мовна свідомість народу». На думку В. фон Гумбольдта, «народ створює свою мову як знаряддя людської діяльності, дозволяючи їй вільно розгорнутися зі своїх глибин, і разом з тим він шукає й отримує дещо реаль-

не, дещо нове й більш високе; а досягаючи цього на шляхах поетичної творчості та філософських передбачень, він своєю чергою здійснює зворотний вплив і на свою мову» [10, с. 68]. Для Гумбольдта мова є діяльністю духу, оскільки буття духу може мислитися лише в діяльності.

Бути засобом формування людської думки – це ще одна функція мови, яка настільки тісно переплітається з виражальною та когнітивною, що багато хто з учених розглядає їх як одну – *мислетворчу*. Оскільки мова є засобом формування та оформлення думки, то цілком природно постає питання про співвідношення мови та мислення. Можна вважати, що мова і мислення виникли одночасно у процесі розвитку пізнавальної діяльності людини і становлять діалектичну єдність, проте не є тотожними поняттями.

Відомий лінгвіст і методист Л. Щерба писав, що дослідження рідної мови – це спостереження над процесами «живого» мислення [26, с. 340]. Сучасні мовознавці також дотримуються думки, що не людина володіє мовою, а мова володіє людиною, оскільки мова диктує у свідомості, як сприймати світ. Наприклад, В. Мельничайко вважає, що мова – творчий орган мислення, «засіб не виражати готову думку, а створювати її; вона не відображення світогляду, який вже склався, а діяльність, що його складає» [14, с. 3–11]. Отже, мислення і мова «живуть у житті людини у вічній взаємочинності» [20, с. 291]. Аналізуючи лінгвофілософську концепцію мови Г. Сковороди, також спостерігаємо тісну взаємодію слова та думки: «Мысль движет грязь (тобто м'язи) твоего языка, и она-то говорит оным» [21, с. 80]. Отже, мова утворює думку, за допомогою якої людина мислить. Рушійною силою мислення, за вченням Г. Сковороди, є душа людини (серце). Оскільки думка панує над тілесним виявом людини, зростає відповідальність за чистоту бажань та вчинків, які передусім формуються мовою у думці.

Філософ В. фон Гумбольдт виробив метод, який дав змогу вирішити питання про одвічний зв'язок мови та мислення. Спираючись на ідеї

Ф. Шеллінга про тотожність духу і природи, її постійного розвитку, його концепцію абсолютного розуму, а також положення Гегеля про мислення як незалежну від людини об'єктивну сутність, про первісну тотожність мислення і буття, Гумбольдт охарактеризував мову як діяльність духу і мислення. На дух впливає матерія; мова – матеріальне втілення духу [9, с. 70–71, 82, 319]. Великий мислитель поділяв ідеї Й.-Г. Гердера про взаємозв'язок мови,

мислення та духу етносу. На основі розгляду найрізноманітніших аспектів мови вчений виробив метод, за допомогою якого можна пояснити первісну єдність мови, мислення і феноменів культури, створивши мовознавче підґрунтя для об'єднання наук, пов'язаних із культурою. Мова – це «орган, що утворює думку» [9, с. 75]. Мислення не просто залежить від мови, а певною мірою зумовлюється кожною конкретною ідіоетнічною мовою. Сутність людини нерозривна із сутністю мови: «створення мови зумовлене внутрішньою потребою людства. Вона – не лише зовнішній засіб спілкування людей у суспільстві, а й закладена в природі самих людей і необхідна для розвитку її духовних сил і формування світогляду» [9, с. 168]. Видатний український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець О. Потебня продовжив розвивати думку свого попередника В. фон Гумбольдта про те, що мова – основний спосіб мислення і пізнання. У праці «Думка і мова» вчений робить акцент на діяльно-творчому аспекті мови, зазначаючи, що мова – засіб не виражати готову думку, а створювати її, «вона є не відображенням готового світосприйняття, а діяльністю, що формує» [17, с. 38]. Вирішуючи питання співвідношення думки і мислення, О. Потебня зазначив, що «з часів Гумбольдта всі, хто серйозно займався вищими завданнями мовознавства, переконалися, що думка і мова нероздільні, що мова без думки такою ж мірою неможлива, як думка без мови; що те й інше співвідноситься одне з одним, як душа і тіло, сила і функція, сутність і форма» [17, с. 69]. Отже, мова безпосередньо пов'язана з формуванням думки, оскільки друга «для перетворення на вищі форми потребує символів мови» [17, с. 89].

Беззаперечним є факт, що викладання мови є надто важкою справою, бо це не просто передача знань, практичних умінь, навичок, це передусім виховання: виховання розуму, формування думки, «копіткє різьблення й ліплення найтонших рис духовного обличчя людини» [24, с. 1–10]. Однією з «найбільших сил» української мови є *виховна функція* – саме у формуванні, в утвердженні чутливості до слова, до найтонших порухів душі, виражених у ньому. І. Огієнко також зазначав, що найкращим вихователем є мова, бо «завдяки їй формуються основи духовного світу дитини, тільки вона (мова) може забезпечити повноцінне життя особистості. Цілий народ мусить пильно дбати, щоб усі його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю» [16, с. 18]. Цілком слушною є думка про те, що нація буде «засуджена на культурне й національне

каліцтво», якщо зі шкіл виходитимуть фахівці без «найсильнішого двигуна свого духового розвитку». Тому й сьогодні актуально звучать слова освітнього діяча

К. Ушинського: «Не умовних звуків тільки вчиться дитина, вивчаючи рідну мову, але п'є духовне життя і силу з рідної груді рідного слова» [25, с. 184].

Рідна мова – основа формування унікальної культури кожного народу. Тісний зв'язок представників однієї нації забезпечує мова. І. Бабій стверджує, що «у рідному слові живе минуле, теперішнє і майбутнє» [3, с. 151–157]. Вважаємо, що культура – найважливіший чинник формування людини розумної, а також людини морально-духовної. Рідна мова – це мова культури, в контексті якої виховується людина. Тому важливою для формування особистості є функція *культуротвірна* та *культурозберігальна*. Чеський мовознавець І. Марван зазначив: «Рідна мова – єдина Батьківщина, яка назавжди залишається і відроджується в людині, куди б її не закинула доля» [28, с. 397]. Мова здійснює вплив на людину, людина – на культуру. Але є й зворотний вплив на внутрішній світ людини, тому добір слів та правильне їх використання є важливим етапом у формуванні особистості.

Культура мови включає в себе художнє чуття, а тому не менш важливою є *естетична функція мови*, яка тісно пов'язана з виховною та культуротвірною. Беззаперечно, на формування мовної особистості, її мовного чуття впливає образність (порівняння, персоніфікація, метафори, епітети тощо). Мова фіксує в собі естетичні смаки та уподобання своїх носіїв, тим самим є джерелом розвитку рідної української мови та джерелом формування краси й любові в людині. Естетика слова рідної мови – дієвий чинник впливу на душу людини, оскільки «пробудити в дитячому серці поетичне натхнення – це означає відкрити ще одне життєдайне джерело думки. Сила цього джерела в тому, що слово відбиває не тільки предмет, явище, дає їм означення в людській мові, а й втілює особисті сприймання, почуття, переживання» [23, с. 202–211]. Учений окреслював шлях виховання людини засобами рідної мови: «Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності» [23, с. 508]. Закохана в красу рідного слова «людина стає чутливою і вимогливою до естетичного і морального буття навколо себе».

Універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини, де формується світогляд, є *експресивна* функція мови.

Кожний індивід має власний внутрішній світ, який розкрити може тільки мова. Для того, щоб виразити свої емоції та почуття, за словами В. Сухомлинського, треба, щоб мова була для людини не завченими звуками, а живим вираженням самої себе; словами, які би змушували людину глибоко переживати своє ставлення до того, про що вона дізнається, чує, мислить [24, с. 1–10]. На думку лінгвіста В. Авроріна, експресивна функція – це єдина функція, що виражає почуття та емоції і в поєднанні з комунікативною функцією є «безпосередньою дійсністю думки» [2, с. 34]. Такої ж думки був німецький мовознавець Лео Вайсгербер, який стверджував, що духовне становлення особистості неможливе без опирання на рідну мову [6, с. 142]; тільки рідна мова може відкрити свої можливості [6, с. 46]. Вчений постійно акцентує на тому, що особистість формується з використанням потенціалу рідної мови [6, с. 84].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на основі викладеного матеріалу можна дійти висновку, що шляхів виховання, формування та вдосконалення є багато, але суттєву нішу у формуванні культури особистості повинна займати рідна мова, адже чужа «не пускає в людині глибокого коріння» (за І. Огієнко) та уповільнює її розумовий, психологічний, емоційний, моральний розвиток. Аналіз функцій мови засвідчує, що становлення особистості відбувається безпосередньо з участю української мови. Вважаємо, що культура мовлення особистості – найяскравіший показник розвитку її загальної культури.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко. – К.: Знання України, 2002. – 578 с.
2. Аврорин В. Проблемы изучения функциональной стороны языка / В.А. Аврорин. – Л.: Наука, 1975. – 276 с.
3. Бабій І. Технологія морального виховання старших дошкільників засобами народної педагогіки / І. Бабій // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2013. – № 45. – С. 151–157.
4. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 445 с.
5. Бугайски М. Язык коммуникации / Мариан Бугайски; пер. с польск. Артеменко Э.Г. – Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 2010. – 544 с.
6. Вайсгербер Л. Родной язык и формирование духа / Л. Вайсгербер; пер. с нем., вст. ст. и коммент О.А. Радченко. – М.: Эдиториал УРСС, 2004. – 232 с.
7. Гайдеггер М. Дорогою до мови / М. Гайдеггер; пер. з нім. В. Камянець. – Львів: Літопис, 2007. – 232 с.
8. Городецкий Б. Компьютерная лингвистика: моделирование языкового общения / Б.Ю. Городецкий // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс. – Вып. XXIV. – 1989. – С. 5–31.
9. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 398 с.
10. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 400 с.
11. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М.: Наука, 1985. – 368 с.
12. Дротянко Л. Трансформація комунікативної функції мови в добу інформатизації / Л. Дротянко // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2012. – № 2(16). – С. 5–9.
13. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцевой; Ин-т языкознания АН СССР. – М.: Сов. энцикл., 1990. – 685 с.
14. Мельничайко В. Мовний розвиток особистості: завдання і засоби / В. Мельничайко // Мовна освіта в контексті завдань української середньої і вищої школи: [матеріали науково-практичної конференції]. – Тернопіль, 1995. – С. 3–11.
15. Непийвода Н., Чуріна В. Мовна підготовка у школі та вузі / Н. Непийвода, В. Чуріна // Українська мова та література. – 2000. – № 5. – С. 9–11.
16. Огієнко І. Українська культура / І. Огієнко. – К.: Заповіт, 1992. – 276 с.
17. Потебня А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: Синто, 1993. – 192 с.
18. Радченко О. Язык как мирозидание. Лингво-философская концепция неогумбольдтианства / О. Радченко. – 3-е изд. – М.: Эдиториал УРСС, 2006. – 312 с.
19. Сагач Г. Вибрані твори: В 10 т. / Г. Сагач. – Рівне: ПП ДМ. – Т. 7: Професійна риторика: Слово животворяще. – 2015. – 340 с.
20. Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини // Сімович В. Праці: в 2 т. Т. 1. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – С. 291–299.
21. Сковорода Г. Твори у 2 т. Т.1. / Г. Сковорода; упоряд. І.А. Табачников. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 638 с.
22. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр; пер. з фр. А. Корнійчука та К. Тищенко. – К.: Основи, 1998. – 324 с.
23. Сухомлинський В. Вибрані твори в 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. шк. – Т. 3. – 1977. – 669 с.
24. Сухомлинський В. Слово рідної мови / В. О. Сухомлинський // Укр. мова і літ. в школі. – 1968. – 12 груд. – С. 1–10.
25. Ушинський К. Рідне слово / К. Ушинський // Вибр. пед. твори: У 2 т. Т. 2. – К.: Рад. шк., 1983. – 380 с.
26. Щерба Л. О взаимоотношениях родного и иностранного языков // Щерба Л. Языковая система и речевая деятельность. – Ленинград: Наука, 1974. – 428 с.
27. Ясперс К. Комунікація // Ситниченко Л. Першоджерела комунікації філософії. – К.: Либідь, 1999. – С. 139–140.
28. Marvan J. Brana jazykem otvirana. – Praha: Academia, 2004. – 434 s.